

פרשת וארא

נאום ה' בראש הפרשה – מבנהו ומשמעותו

מאת הרב אלחנן סמט

- א. פסק זמן ממשי או ספרותי?
- ב. מבנה הנאום – חלוקתו לשתי מחציות
- ג. ההקבלה בין שתי המחציות
- ד. משמעותו של הנאום בהקשרו

א. פסק זמן ממשי או ספרותי?

בסופה של פרשת שמות (פרק ה') נקלעה שליחותם של משה ואהרן לגאול את ישראל למשבר: לא זו בלבד שפרעה מסרב סירוב מוחלט לדבריהם, אלא שכתוצאה מהופעתם לפניו הוא מכביד את גזרותיו על בני ישראל. שוטרי בני ישראל המוכים פונים בתלונה אל פרעה, ותלונתם עולה מדרגה לדרגה:

מפרעה הם עוברים להפנות את תלונתם אל משה ואהרן, ומשה מעבירה אל ה':

ד', כב-כג למה הרעתה לעם הזה, למה זה שלחתני?

ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך

הרע לעם הזה, והצל לא הצלת את עמך.

תשובת ה' למשה חותמת את פרשת שמות:

ו', א ויאמר ה' אל משה: עתה תראה אשר אעשה לפרעה

כי ביד חזקה ישלחם, וביד חזקה יגרשם מארצו.

תשובה זו מכינה אותנו לפתיחת המאבק, להתחלת המכות אשר סופן להכניע את פרעה.

אולם אין המאבק הזה מתחיל מיד בראש פרשת וארא. רק בפרק ז' פסוק ח מתחדש המגע עם פרעה לקראת התחלת המכות. עד לשם, על פני כל פרק ו' וראשיתו של פרק ז' (שהם כשליש פרשת וארא), ישנו "פסק זמן". האם זהו פסק זמן ממשי בעלילת הסיפור? כלומר: האם מתוארות כאן התרחשויות

שאירעו בפועל בין תשובת ה' למשה "עתה תראה..." לבין התחלת המאבק, או שמא זהו פסק זמן ספרותי בלבד, שאינו משקף התרחשות ממשית החוצצת בין הדבקים, אלא נועד להכין אותנו מבחינות שונות לקראת השלב החדש בעלילה?

אין צריך לומר כי רשימות היחס המצויות במרכז היחידה שאנו דנים בה (ו', יד-כז) הן פסק זמן **ספרותי**. מטרתן לייחס את שבט לוי עד משה ואהרן (ראה רש"י לפסוק יד) כדי שנכיר את ייחוסם של שני האישים המרכזיים שינהלו מכאן ואילך את המאבק. דבר זה נאמר במפורש בסופן של אותן רשימות יחס (פסוקים כו-כז): "הוא אהרן ומשה אשר אמר ה' להם הוציאו את בני ישראל מארץ מצרים על צבאתם. הם המדברים אל פרעה... הוא משה ואהרן".

אף שאר הדברים ביחידה זו, הן מלפני רשימות היחס והן לאחריהן, נראים לנו מוכרים ממעמד הסנה בפרשת שמות (ג', א – ד', יז), ואם כן אולי אינם אלא חזרה מקוצרת על אותו מעמד, חזרה המצטרפת אף היא ביחד עם רשימות היחס לאותו "פסק זמן ספרותי" המכין אותנו לרגע החגיגי שבו יחל המאבק.

בראש פרשת וארא נמצא נאום ה' המטיל על משה שליחות אל בני ישראל: לברש להם על הגאולה הקרובה ממצרים ועל עלייתם אל ארץ כנען לאחר מכן. האם אין זה אותו נאום שבראש מעמד הסנה? שם נאמר (ג', ו) "אנכי א-להי אביך, א-להי אברהם, א-להי יצחק וא-להי יעקב", ובפרשתנו נאמר (ו', ב-ג) "אני ה', וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב..."; שם נאמר (ג', ז) "ראה ראיתי את עמי... ואת צעקתם שמעתי מפני נגשיו", ובפרשתנו נאמר (ו', ח) "וגם אני שמעתי את נאקת בני ישראל אשר מצרים מעבדים אתם..."; שם נאמר (ג', ח) "וארד להצילו מיד מצרים", ואצלנו (ו', ו): "והוצאתי אתכם מתחת סבלת מצרים והצלתי אתכם מעבדתם"; שם נאמר (ג', ח) "להעלתו... אל ארץ טובה ורחבה... אל מקום הכנעני..."; ואצלנו (ו', ח) "והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי לתת אתה...". יש לציין עוד כי בשני המקומות ישנו דיון על שמותיו של ה'.

אף תגובת משה בפרשתנו (ו', יב) "ואני ערל שפתים" ושוב (ו', ל) "הן אני ערל שפתים", מזכירה את

דבריו בפרשת הסנה (ד', י) "לא איש דברים אנכי... כי כבד פה וכבד לשון אנכי". ואף הפתרון לכך - צירופו של אהרן למשה - נמצא בשני המקומות: שם (ד', טז) "ודבר הוא לך אל העם, והיה הוא יהיה לך לפה ואתה תהיה לו לאלהים" ואצלנו (ז', א) "ראה נתתיך לפרעה, ואהרן אחיך יהיה נביאך".

אולם המעיין ייווכח שלא ניתן לזהות בין מעמד הסנה למקומו: השליחות שהוטלה על משה במעמד הסנה ביחס לבני ישראל השיגה את מטרתה:

ד', לא ויאמן העם וישמעו כי פקד ה' את בני ישראל וכי ראה את עניו, ויקדו וישתחוו. ואילו השליחות הדומה שהוטלה על משה בפרשתנו נכשלה:

ו', ט וידבר משה כן אל בני ישראל

ולא שמעו אל משה מקצר רוח ומעבדה קשה.

וברור שקוצר רוח זה נובע מאותה עבודה קשה שנוספה על בני ישראל בסופה של פרשת שמות. אם כן לפנינו שתי שליחויות שונות, בזמנים שונים ובנסיבות שונות.

טענת משה בפרשתנו "ואני ערל שפתיים" נאמרה על שילוחו לפרעה, והיא מבוססת על קל וחומר (ו', יב): "הן בני ישראל לא שמעו אלי, ואיך ישמעני פרעה ואני ערל שפתיים?". מובן שאין היא זהה לטענת משה במעמד הסנה. שם לא יכול היה משה לטעון כי בני ישראל לא שמעו אליו, וכל עניינו שם היה להשתמש מן השליחות לבני ישראל.

אף צירופו של אהרן אל משה במעמד הסנה לא נועד אלא לשם הופעה לפני בני ישראל, ואילו בפרשתנו נועד צירופו לשם הופעה לפני פרעה.

במילים אחרות: לפנינו פסק זמן ממש במהלך עלילת הסיפור, שבו מוטלת השליחות מחדש על משה ועל אהרן.

הן במעמד הסנה והן בפרשתנו מוטלת על משה שליחות כפולה: האחת אל בני ישראל, והאחרת אל פרעה. אלא שבמעמד הסנה עיקר הדיון בין ה' למשה הוא ביחס לשליחות אל העם (השליחות אל פרעה נידונה רק בשלושה פסוקים - יח-כ - מתוך 39 פסוקים המוקדשים למעמד). שליחות זו אל העם הצליחה, בעוד שהשליחות אל פרעה נכשלה כליל.

בפרשתנו משתנה היחס בין שתי השליחויות: ההכנה לשליחות אל פרעה תופסת מקום מרכזי. אמנם גם בפרשתנו הוטלה על משה שליחות אל העם, וזו נכשלה, אולם דווקא השליחות אל פרעה עתידה להצליח בהמשך.

הצורך בהטלה מחדשת של השליחות אל פרעה מובן: כישלוננו הגמור של משה בהופעתו הראשונה

לפניו וטענתו אל ה' (ד', כג) "ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה... מחייבים התחלה חדשה. בהגדרה החדשה של השליחות אל פרעה ישנו תפקיד ברור לאהרן (- מה שלא היה במעמד הסנה), וישנו דיון מחדש ומפורט בסירובו של פרעה ובתהליך הארוך שעתיד להכניעו (ז', א-ה).

אולם מה צורך בשליחות חדשה אל העם? אמנם נכון, גם העם נתון במשבר עקב העבודה הקשה שנוספה עליו, אולם מה חדש בנאום ה' עתה שלא נאמר להם בנאום בשליחות הראשונה? ומה טעם בשליחות חדשה אל העם, כשהוא אינו מסוגל לשמוע אל משה מקוצר רוח ומעבודה קשה? שאלות אלו הן שיידונו בעיוננו. אלא שלצורך קבלת תשובות עליהן יש להתעמק בנאום ה' שבראש פרשתנו ולבחון את חידושו באמצעות ניתוח מפורט של מבנהו, של סגנונו ושל רעיונותיו.

ב. מבנה הנאום: חלוקתו לשתי מחציות

נאום המשובץ בסיפור המקראי מהווה יחידה ספרותית קטנה המצויה בתוך יחידה גדולה הימנה. הוא בנוי בדרך כלל כמלאכת מחשבת של רטוריקה מוקפדת המאורגנת במבנה ברור. הסגנון, המבנה ושלל האמצעים האומנותיים המשוקעים בנאום נועדו לסייע לו בהשגת מטרתו: הרשמת קהל היעד ושכנועו.

אם כך הדבר ביחס לכל נאום, קל וחומר שהדברים נכונים ביחס לנאום ה' המצוי בשלב הקריטי בסיפור הגאולה ממצרים: בין המשבר שפקד את משה ואת בני ישראל, המתואר לפניו, לבין ראשיתו של המאבק בפרעה ובמצרים, שיחל מיד אחריו. זהו נאום פרוגרמטי, אשר נועד לסמן את היעדים לפעולת ה' מכאן ולהבא. כפי שנראה להלן, נאום זה הוא גביש ספרותי מלוטש. ראשית, נציב את הנאום לפנינו בדרך שתבליט את מבנהו:

(ב) וידבר א-להים אל משה ויאמר אליו:

אני ה'

א

(ג) וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב בא-ל-ש-ד-י, ושמי ה' לא נודעתי להם.

(ד) וגם הקמתי את בריתי אתם לתת להם את ארץ כנען, את ארץ מגריהם אשר גרו בה.

ב (ה) **ונם אני** שמעתי את נאקת בני ישראל, אשר מצרים מעבדים אתם, ואזכר את בריתי.
(ו) לכן אמר לבני ישראל

אני ה'

ב **והוצאתי אתכם מתחת סבלת מצרים**, והצלתי אתכם מעבדתם וגאלתי אתכם בזרוע נטויה ובשפטים גדלים (ז) ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לא-להים וידעתם כי **אני ה'** א-להיכם **המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים**.

א (ח) והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי לתת אתה לאברהם ליצחק וליעקב ונתתי אתה לכם מורשה

אני ה'.

הנאום מחולק לשתי מחציות: המחצית הראשונה מכילה את דבר ה' למשה והיא פותחת ב"אני ה'". המחצית השנייה מכילה את הדברים שמשה מצטווה לומר לבני ישראל, והיא פותחת ב"אני ה'" וגם חותמת בכך. כך הופכות המילים "אני ה'" למסגרת ברורה: הן מצויות בפתיחה ובסיום של הנאום כולו, וגם במרכזו המדויק, כציר המרכזי שלו: 50 מילים במחצית הראשונה, לפני "אני ה'" שבמרכזו, ו- 50 מילים במחצית השנייה, אחרי הציר המרכזי. (תופעה מצויה היא ביחידות ספרותיות קטנות ששוויון אורכן של המחציות מתבטא בשוויון מספר המילים שבכל מחצית). במה נבדלות שתי המחציות זו מזו מן הבחינה הלשונית? שתי תופעות בולטות ולשתיהן סיבה משותפת:

א. הפעלים במחצית הראשונה הם בזמן עבר - "וארא", "נודעתי", "הקמתי", "גרתי", "שמעתי", "ואזכר", ואילו הפעלים במחצית השנייה הם בזמן עתיד - "והוצאתי", "והצלתי", "וגאלתי", "ולקחתי", "והייתי", "וידעתם", "והבאתי", "ונתתי".

ב. המחצית הראשונה מתייחסת לבני ישראל כאל נסתרים: "שמעתי את נאקת בני ישראל אשר מצרים מעבדים אתם... לכן אמר לבני ישראל", ואילו המחצית השנייה מתייחסת אליהם כאל נוכחים: "והוצאתי אתכם... והצלתי אתכם... וידעתם... וכדומה, עד לסופה. הסיבה המשותפת לכך היא שבמחצית הראשונה ה' מעלה באוזני משה נימוקים מן העבר, שמחמתם מצטווה משה לפנות אל בני ישראל ולדבר אליהם כנוכחים ולהודיעם את תכניות הפעולה של ה' בעתיד. תכניות הפעולה הללו נובעות כמובן מאותם אירועים שאירעו בעבר ושנתגלו למשה במחצית הראשונה, ודבר זה מפורש בסוף המחצית הראשונה: "לכן אמר לבני ישראל...". ניתן אפוא כבר לומר, כי היחס בין שתי המחציות הוא בין סיבות בעבר לבין תוצאותיהן שיתגלו בעתיד. עתה נבדוק ממה מורכבת כל מחצית ואז נוכל לברר מה טיב ההקבלה המדויקת בין שתיהן: כאמור, המחצית הראשונה מתייחסת כולה לפעולותיו של ה' בעבר. האם זהו עבר רחוק או קרוב? התבוננות קלה מגלה שמחצית זו מתייחסת לשתי תקופות שונות בעבר:

א. תקופת האבות, שלה מוקדשים פסוקים ג-ד: ה' נראה אל האבות בא-ל ש-ד-י אך לא נודע להם בשמו ה'; הוא הקים (- העמיד) את בריתו אתם לתת להם את ארץ כנען. זהו עבר רחוק, המתייחס למסופר בספר בראשית - לברית בין הבתרים שנכרתה עם אברהם ולחזרה עליה אצל האבות יעקב ויעקב.

ב. תקופת השעבוד במצרים, שלה מוקדש פסוק ה: ה' שמע את נאקת בני ישראל אשר מצרים מעבדים אותם וזכר את בריתו (- עם האבות). זהו עבר קרוב. היכן מתואר דבר זה בספר שמות? מבחינה עניינית ולשונית מתייחסת פסקה זו לימים הרבים שבהם מת מלך מצרים ובני ישראל נאחזו מן העבודה (ב', כג-כה):

ב, כד, ו, ה

וישמע א-להים את נאקתם שמעתי את נאקת בני ישראל...
ויזכר א-להים את בריתו ואזכר את בריתי
המילה "נאקה" (בסדר זה של האותיות: נו"ן ואחריה אל"ף) מופיעה בכל המקרא ארבע פעמים, ובתורה רק פעמיים, ואלו הן.
המחצית השנייה, האם היא מתייחסת לעתיד קרוב או לעתיד רחוק?

אף כאן נגלה תכנית פעולה ביחס לשתי תקופות בעתיד :
א. יציאת מצרים על שלביה השונים משורטטת בפסוקים ו-ז. זהו עתיד קרוב העומד על הסף.
ב. ההבאה לארץ ונתינתה לבני ישראל - לכך מוקדש פסוק ח, וזהו עתיד רחוק יותר.
נמצא אפוא כי כל מחצית מורכבת משתי פסקות הנבדלות זו מזו בתוכן ובזמן. ההבחנה ביניהן נרמזת גם בסגנון : במחצית הראשונה מסמנת המילה "וגם" את פתיחת המשפט המסיים של הפסקה הראשונה ואת פתיחת המשפט הפותח של הפסקה השנייה.
גבולותיה של הפסקה הראשונה במחצית השנייה ניכרים היטב : היא בנויה על פי הדגם הספרותי הנפוץ "שלושה וארבעה". שלוש לשונות ראשונות של גאולה דומות זו לזו, ולא ניכרת בהן התקדמות משמעותית. הן מתארות שלבים שונים או היבטים שונים של היציאה ממצרים :

והוצאתי אתכם	מתחת סבלת מצרים
והצלתי אתכם	מעבדתם
וגאלתי אתכם	בזרוע נטויה ובשפטים גדלים

אולם בלשון הגאולה הרביעית מגיעה היחידה לשיאה, דבר הניכר הן בתוכן והן באריכות הלשון :
ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לא-להים

וידעתם כי אני ה' א-להיכם המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים.
לשון רביעית זו רומזת לברית שתיכרת בין ה' לישראל בהר סיני עם השלמת תהליך היציאה ממצרים, ברית שהיא תכלית היציאה בטווח הקצר שלה (ב', יב) : "בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את הא-להים על ההר הזה".

הלשון הרביעית סוגרת את הפסקה הראשונה לא רק בהיותה שיא היחידה הבנויה על פי הדגם "שלושה וארבעה", אלא גם בכך שיש בה מעין פתיחת הפסקה : "והוצאתי אתכם מתחת סבלת מצרים" - "המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים".
נתבונן עתה ביחס שבין הפסקה הראשונה לבין זו השנייה בכל אחת מן המחציות. בשתי המחציות האמור בפסקה הראשונה משמש סיבה לאמור בשנייה, אולם אופייה של הסיבתיות שונה ממחצית למחצית : הברית שכרת ה' עם האבות היא הסיבה לכך שה' שמע אל נאקת בני ישראל. סיבתיות זו מפורשת בפסקה השנייה : "וגם אני שמעתי... ואזכר את בריתי". זוהי סיבתיות בתחום הא-לוהי הנסתר והמטה-היסטורי.

אולם הסיבתיות במחצית השנייה היא בתחום ההיסטורי : יציאת מצרים היא תנאי להגעת בני ישראל לארץ כנען ולירושתם אותה בדרך ההשתלשלות ההיסטורית הריאלית, שבה שלבים ראשונים בהתרחשות מקדימים את האחרונים.

ג. ההקבלה בין שתי המחציות

הקבלה כיאסטטית ברורה קיימת בין הפסקות המרכיבות את שתי המחציות : הפסקה הפותחת את הנאום (א) מקבילה לזו המסיימת אותו (א₁) הן בתוכנה והן בלשונה :

1. בשתיהן נזכרים שלושת האבות בשמותיהם.
 2. הברית על נתינת הארץ בפסקה א נזכרת בפסקה א₁ כ"נשיאת יד" (- שבועה) לתת את הארץ.
 3. הצירוף "לתת את הארץ" מופיע בשתיהן (בפסקה א₁ פעמיים - פעם לאבות ופעם לבנים).
 4. פסקה א₁ משלימה את פסקה א בכך שארץ כנען שהיא ארץ **מגוריהם** של האבות, אשר **גרו בה**, הופכת בפסקה א₁ "מורשה" לבנים.
- מלבד הקשרים הלשוניים והתוכניים הללו, משמשת פסקה א סיבה בעבר הרחוק לפסקה א₁ שתהא תוצאתה בעתיד הרחוק : הברית שכרת ה' עם האבות על נתינת הארץ היא הסיבה לכך שהוא יביא את בניהם בעתיד אליה וייתננה להם למורשה.

שתי הפסקות הפנימיות בנאום, ב-ו ב₁, אף הן מקבילות זו לזו בתוכן ובלשון :

1. המילים "מצרים" ו"עבודה" מצויות בשתיהן, כשביניהן קשר ענייני :
ב : "מצרים מעבדים אתם" ; ב₁ : "מתחת סבלת מצרים... מעבדתם".
 2. בשתי הפסקות מצוין הסבל של בני ישראל במצרים :
ב : "נאקת בני ישראל" ; ב₁ : "סבלות מצרים" (פעמיים).
- אף כאן קיים קשר סיבתי בין ב ל-ב₁ : זכירת הברית ושמיעת נאקת בני ישראל על ידי ה' הן סיבה בעבר הקרוב לתוצאה שתתגלה בעתיד הקרוב : לכך שה' יגאל את ישראל ממצרים.
נמצא אפוא, כי פעולותיו ה**נסתרות** של ה' בעבר, המתוארות במחצית הראשונה על שתי פסקותיה, תגרום לתוצאות **גלויות** בעתיד, בפעולותיו של ה' בהיסטוריה, שהן מתוארות במחצית השנייה על שתי

הבה נבדוק עתה חלוקה אחרת של הנאום, חלוקה על פי המבנה הכיאסטי שנחשף כאן, שהיא בעצם חלוקה על פי הנושאים הנידונים בו:

פסקות א - א₁, המצויות בהיקפו של הנאום, עוסקות בברית על הארץ שנכרתה עם האבות, ובמימושה בעתיד בנתינת הארץ לבניהם.

פסקות ב - ב₁, המצויות במרכז הנאום, עוסקות בסבלות מצרים ובגאולה מהם. והנה, כל צירוף של שתי פסקות השייכות זו לזו מבחינת תוכן והקבלתן נותן מספר מילים זהה: 51 מילים.

שוויון מספר המילים שהגענו אליו בשתי שיטות החלוקה של הנאום - זו שחילקנו על פיה את הנאום לשתי מחציות סביב ציר מרכזי, וזו שעשינו עתה על פי הנושאים הנידונים בו - ודאי אינו מקרי. הממצא הנוכחי מעניק גושפנקא נוספת לחלוקה לפסקות שעשינו בכל מחצית, ולהקבלה הכיאסטית שמצאנו בנאום כולו.

מהי המשמעות העניינית של השויון הכפול שמצאנו? הנאום יוצר במכוון משקל שווה לתהליכים שונים. בחלוקה למחציות שוות באורכן סביב ציר מרכזי מודגש השויון בין אירועי העבר לבין תוצאותיהם בעתיד. אין העבר דבר טפל ביחס לעתיד, אלא הוא מכיל בתוכו את היסודות שעל גביהם נבנה העתיד.

בחלוקה של הנאום על פי נושאו לשני חלקים שווים באורכם נותן הנאום משקל שווה לגאולת מצרים וכל הקשור בה (- ברית סיני) ולירושת הארץ: אין יציאת מצרים רק תנאי טכני הכרחי לירושת הארץ, אלא היא מסד חיוני במערכת היחסים בין ה' לישראל (ראה פסוק ז), שרק עליו ניתן לבנות את הגשמת הברית עם האבות במה שנוגע לירושת הארץ. ועוד: בשני התהליכים ההיסטוריים הללו גם יחד מתגלה שמו של ה' ("אני ה'") במסגרת של א-א₁ ובמרכז ב-ב₁) כא-לוהי ההיסטוריה המגשים את תכניתו ביחס אליה.

ד. משמעותו של הנאום בהקשרו

עתה, כאשר חשיפת מבנה הנאום גילתה לפנינו את מרכיבי התוכן שלו ואת הזיקה רבת הפנים ביניהם, אנו חוזרים ונדרשים לשאלת משמעו של נאום זה בהקשרו: מה בשורה חדשה יש בו בהשוואה לנאום ה' במעמד הסנה? ומדוע בשורת החידוש הזו ניתנת למשה ולישראל דווקא עתה, באותו "פסק זמן ממשי" שבין המשבר המתואר בסוף פרשת שמות לבין התחלת המאבק בפרעה העומד לפנינו?

ובכן, נאום ה' הזה משנה את הפרספקטיבה ביחס ליציאת מצרים ומשמעותה לבני ישראל ממה שהייתה עד עתה.

מהו המניע העיקרי המובלט בנאום ה' במעמד הסנה לרצונו לגאול את ישראל? הבה נקרא:

ג', ו ויאמר ה': ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים ואת צעקתם שמעתי מפני נגשיו, כי ידעתי את מכאביו. ואת, הנה צעקת בני ישראל באה אלי, וגם ראיתי את הלחץ אשר מצרים לחצים אתם.

הווה אומר: סבלם של בני ישראל הוא שגורם לאהדת ה' אותם ולרצונו לגאולם. **מטרת הגאולה היא להיטיב את מצבם של בני ישראל**, קודם כול בהסרת השעבוד והעוני שמהם הם סובלים במצרים, ואחר כך בהבאתם לארץ טובה שבה ייהנו מכל טוב. הזכרת האבות בנאום זה (בפסוק ו ובפסוקים טו-טז) נועדה לנמק את האמפתיה לבניהם. הזכרת הארץ בנאום, כיעד להבאת בני ישראל אליה, מופיעה לא כתכלית כל המעשים, אלא כחלק מן ההטבה שה' מיעד לעמו הסובל:

ג', ח וארד להצילו מיד מצרים ולהעלתו מן הארץ ההוא

אל ארץ טובה ורחבה, אל ארץ זבת חלב ודבש...

ז' ואמר: אעלה אתכם מעני מצרים... אל ארץ זבת חלב ודבש.

אולם הברית על הארץ (ובכלל, הברית עם האבות) לא נזכרה.

צמצום זה בנאום ה' בסנה ניתן להסבר בשני מישורים:

א. אכן, המניע המידי לרצונו של ה' לגאול את עמו הוא כי 'קצרה נפשו בעמל ישראל' (ראה שופטים י', טז). סבל בניו שהגיע עד קצה גבול האפשר (ראה ב', כג-כה) הוא הגורם להיענות ה' לשוועתם, עוד לפני כל חשבון היסטורי חובק עולם.

ב. השאלה העומדת על הפרק ביצירת המגע הראשון בין ה' לבין עמו הנאנק היא זו שמעלה משה במעמד הסנה בכמה צורות - הפקפוק מצדם של ישראל (ד', א): "והן לא יאמינו ליי". מהי אפוא הטקטיקה הטובה ביותר לעורר בהם אמון ונכונות לשמוע? זו שנוקט בה ה' בדבריו: הבעת הזדהות עם סבלם של ישראל ונכונות לשחרורם מסבל זה. זהו עיקרו של הנאום במעמד הסנה. טקטיקה זו

אכן הצליחה. בהביא משה ואהרן את דברי ה' אל העם, הגיב העם כך :
 ד', לא ויאמן העם וישמעו כי פקד ה' את בני ישראל וכי ראה את ענינם.
 אולם היתרון הטקטי הזה מתגלה כזמני : אם מטרת הגאולה היא אך להיטיב את מצבם של ישראל, צודקת הטענה "למה הרעתה". הכבדת השעבוד אשר באה בעקבות המעשה הראשון שנועד להביא גאולה יוצרת סתירה בתודעת העם ואף בתודעת משה, ומביאה לידי משבר. ומשבר זה הוא שמוליד את נאום ה' שבראש פרשתנו.
 בנאום זה מתגלה נקודת המוצא של התהליך ההיסטורי שאנו עומדים בפניו, שהיא הברית שכרת ה' עם האבות על נתינת הארץ - ברית בין הבתרים, ואף נקודת התכלית שאליה שואף כל התהליך - קיומה של ברית זו בהבאת בניהם של האבות אל הארץ. גאולת מצרים, עם כל חשיבותה כשלעצמה (וראה מה שנאמר בסוף הסעיף הקודם), אינה אלא אמצעי למימוש הברית ההיא מבחינת מקומה ברצף ההיסטורי. ויושם לב לכך שבנאום זה אין טובה של הארץ נזכר כלל, שכן אין מטרת התהליך ההיסטורי אלא לקיים את תכניתו של ה' שעוצבה בברית ובשבועה לאבות. ועל כן הארץ מתוארת כך : "הארץ אשר נשאתי את ידי לתת אתה לאברהם ליצחק וליעקב". חשיבותה של ירושת הארץ באה לידי ביטוי בכך שהיא המקיפה את הנאום כסיבה ראשונה וכתכלית אחרונה. שמיעת נאקת בני ישראל נובעת מן הברית הזו שנכרתה עם האבות (והברית אפוא היא העיקר, ולא סבלם של הנאנקים), וגאולת מצרים על ארבע לשונותיה מיועדת לממש אותה בסופו של דבר (והמימוש הוא העיקר). הקשר בין השעבוד במצרים והגאולה ממנו לבין מימוש הברית על נתינת הארץ אינו קשר מקרי : הוא נובע מברית הבתרים עצמה, הכורכת את ירושת הארץ בתנאי של שעבוד בגלות וגאולה ממנו. על שאלתו של אברם (בראשית ט"ו, ח) "במה אדע כי אירשנה?" עונה ה' (שם יג-יח) "ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום ענו אתם ארבע מאות שנה... ודור רביעי ישבו הנה... ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר : לזרעך נתתי את הארץ הזאת...".
 לאחר המשבר שבסוף פרשת שמות נוצר הצורך לרומם את נקודת ההשקפה של בני ישראל על האירועים, לבל תיפול רוחם מפני משברים כמו זה שהתרחש עתה. ושמא ניתן לומר זאת כך : **תפקידו** של המשבר היה ליצור מצב שבו תתגלה בהכרח התכנית הא-לוהית השלמה. ההנמקות לגאולה במעמד הסנה אינן מספקות. הן לא תעמודנה במבחן המציאות, והמציאות המסובכת תכריח את בני ישראל לעמוד מול הנאום שיש בו פרישה רחבה של תכנית הגאולה. ראייה היסטורית רחבה של התכלית הרחוקה נותנת כוח לעמוד מול קשיים זמניים.
 אולם מבחינה זו לא השיג הנאום את מטרתו. "ולא שמעו אל משה מקצר רוח ומעבדה קשה". רוממות הנאום לא הושגה כלל על ידי בני ישראל אשר היו שקועים בשפל השעבוד והעינוי. ואף על פי כן ערכו של הנאום הזה במקומו עומד.
 מנקודת השפל העמוקה ביותר של השעבוד, בסוף פרשת שמות, זו שנוצרה באופן פרדוכסלי דווקא בעקבות תחילת פעילותו של משה, עומד להתחיל התהליך המדורג של הגאולה, החל ממכת דם ואילך. בפתחת פרשת וארא אנו נמצאים אפוא בקו פרשת המים בסיפור יציאת מצרים : בין סיום השעבוד ושיא חומרתו לבין תחילת המאבק, שמשמעו התחלת היציאה מן השעבוד. החל ממכת דם יחלו ארבע לשונות של גאולה להתממש.
 בטרם יתחיל המאבק, בטרם יחל תהליך הגאולה, מופיע נאום זה כהצהרת כוונות של ה' ביחס לתהליך, כמגילת יסוד המבארת מראש את תכליתו האחרונה, לבל ישכחו מאתנו הפרטים הקטנים שמהם מורכב המאבק העתידי את היעד האמיתי שלו.
 מבחינה זו אין משמעות כה חמורה לכך שבני ישראל באותה שעה לא שמעו אל משה. הצהרה זו חייבת הייתה להיאמר במקום ובזמן שנאמרה למען הדורות הבאים, ואף למען הדור הזה עצמו, שכאשר ירווח לו מן השעבוד, ייתן אל לבו מניין בא ולאן פניו מועדות.

כדי להרשם יש לשלוח בקשה לכתובת

MAJORDOMO@ETZION.ORG.IL

עם התוכן :

. GET YHE-TEST H-SUBSCRIBE

קיימת גם מערכת שיעורים באנגלית. כדי לקבל רשימת השיעורים, יש לשלוח בקשה לכתובת :

LISTS@VBM-TORAH.ORG

עם התוכן :

.GET YHE-ABOUT COURSES

בשאלות אפשר לפנות למשרד הישיבה 02-9931-456 ולבקש את משרד האינטרנט, או לכתוב לכתובת

YHE@JER1.CO.IL

כל הזכויות שמורות 1999 לישיבת הר עציון ולרב אלחנן סמט.